

Գավառահայ կնոջ խնդիրն արդեն XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին տասնամյակներին ամենահասունացած, հրատապ լուծումներ պահանջող խնդիրներից էր արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքում, որին անդրադարձան այդ շրջանի տասնյակ գործիչներ (Հրանդ, Վահան Մանվելյան, Հայկանուշ Մառք, Արփիինե Նահապետյան, Արաքս Թոթովենց, Արտեմիս Մելքոնյան և ուրիշներ):

1900թ. Ֆիլիպեի Ազգային վարժարանում կարդացած դասախոսության մեջ (հրատարակվել է «Ռազմիկ» շաբաթաթերթում, № 92-94) Վահան Մանվելյանն իր խոսքն սկսում է Մանքեկացցայի հետևյալ մտքի մեջբերումով. «Ազգի մը բարոյական և քաղաքակրթական զարգացման աստիճանը որոշելու ճիշտ և ամենից ուղիղ չափը կա՞նք է լինել այն տեղը, որ այդ ազգը հատկացրել է կնոջը»:¹

Գավառահայ իրականության մեջ հայ կնոջ կյանքը շրջափած էր ավանդույթներով ու սովորություններով, նահապետականության կապանքներով: Հայկական գավառները թաղված էին խավարի ու տգիտության մեջ: Այնտեղ կյանքը տնօրինում էին հարստահարությունները, կամայականություններն ու բիրտ ուժը: Ամմխիթար էր կնոջ վիճակը գավառում:

Գավառում կինը խարխափում էր տգիտության, հետամնացության, խավարի ծանր մղձավանջում: Անսպառ ընդունակություններով օժտված հայուհին հնարավորություն չուներ ուսանելու: Նրա կյանքը հաճախ տնօրինում էին բիրտ ուժն ու անսանձ կամքը՝ պատճառ դառնալով գավառում հաճախակի պատահող երջանիկ միությունների փլուզման, երիտասարդ ճակատագրերի կործանման: Գավառացի այրերը կնոջը նայում էին սոսկ որպես սեփականության, նյութական ստացվածքի, որն իրավունք չուներ ընդդիմանալու տան գլխավորի կամքին ու ցանկություններին, դատապարտված էր ասյրելու որպես կյուսատյուկ, որի զգացմունքները կաշտո էին ճզմել ու բռնադատել: Ջերմեռանդ հավատացյալ էր գավառահայ մամիկը՝ մեծ հավատով փարված եկեղեցուն, ազգային ավանդույթներին ու սովորություններին: Հաճախ նրա սնուտիապաշտությունը, կայր իսկատն առ սրբերն ու Աստված պատճառ էին դառնում ողբերգական իրադրությունների:

Ահա Ռ. Ջաղդարյանն իր «Պոտ մը ջուր» ցնցող պատկերում² մեայլ գույներով բացահայտում է Սուրբ Մարգարիտի հիշված ծառ գորականի գալստյանն սպասող, հրաշք երագներ տեսնելու ակնկալիքով ու երկյուղածությամբ համակված տատի ու բռնան կյանքի սղբերգական էջերից մեկը, որը խորհրդանշում է ժողովրդի կյանքը սևագնդող անթափանց ու երկարատև խավարի, և որը պատճառ էր դառնում ամենդ հուզիների խեղճան: Հայ մամիկը գավառում արմատացած ավանդույթներով ու սովորությունների կենդանի շտեմարան է, որն իր ամբողջ մայրական գորովը՝ քաղցրությամբ ու բարությամբ շաղախված, կենտրոնացրել է գերդաստանի վրա:

Գավառում կինն ընտանիքի սյունն է, անխոնջ աշխատող է ու առաքինի: Նա անհույստ էր կամքով կարող էր կյանքում բազմաթիվ փոքրություններ հաղթահարել, չկորցնել ոգու արիությունը բացում խութերի ու խոչընդոտների հանդիպելիս:

«Հոգեղարձ» գգայացունց պատկերում նկարագրվում է մի այդպիսի հայուհու՝ Գյուլվարդի հոգեղարձի տխուր պահը: Ամուսնու բացակայության ընթացքում ամբիներ հայուհին տասնչորս տարի անընդմեջ կռիվ է տվել չքավորության դեմ, կարողացել անասելի գրկանքներով ու սրբանքով մեծացնել փոքրիկներին, չկորցնել բարոյական վեհությունը: Իսկական հայուհու կերպար... Տասնչորս տարի անբեկանելի հավատով ու ամնար հույսով սպասել է ամուսնուն: Մահից հետո էլ կարծես «այդ անկենդանն ու բաց աչքերուն լույսը տարաշխարհներ թռած է՝ հուն գտնելու համար այն, զոր այս աշխարհին մեջ փնտռեց երկար տարիներ»:³

¹ Կ. Տողրամաճյան, Նշխարներ, ֆիլիպե, 1907, էջ 177:

² Ռ. Ջաղդարյան, Յայգալույս, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 42-48:

³ «Արևելյան մամուլ», Չմյուռնիա, 1905, N 17, էջ 46-60:

Ռ. Ջալալարյանը գավառի գաղտնաձայնի խոցերից մեկը պարփակող թանձր փառաշուր է հետ քաշում «Վախ, ես մեռնեի» վիպակում⁴։ հոգեբանական խորությամբ կերտելով ընտանիքին ու ամուսնուն անձնվիրաբար փարված պարկեշտ հայուհու կերպար։ Հայկուհի խաթունը օրերի դժնդակ հոլովությունում ճաշակել է կյանքի ու արհամարհված վիճակի դառնությունները, համբերությամբ դիմակայել ամուսնու անհավատարմության դառը իրողությունը, իրարահաջորդ թշվառության ու կարիքի տարիներ է անցկացրել։ Սակայն նահապետական բարքերով սնված զեղջկուհու հավատն անխախտ է ամուսնու վերադարձի հանդեպ, նա անվերապահորեն հավատարիմ է ամուսնուն, հյու՝ ճակատագրի քմահաճույքին։ Հոգեկան տվյալառքները, անխոր տառապանքները հայուհու հոգում չեն ծնել վրիժառության զգացում, բողոքելու, ընդվզելու ցանկություն։ Վիպակի գործողություններն ավարտվում են անտվոդ ու անսպասելի հանգուցալուծմամբ։ Հավատարմության մեջ անասան, բարոյական սկզբունքների մեջ անշեղ կնոջ արաքն իր ախտավարակ, մարդկանց ու եկեղեցու պարսավանքին արժանացած ամուսնու դիակի վրա տարօրինակ է թվում։ Ջալալից ամբոխի առջև, որ պատրաստ էր քարկոծելու հարստությունն ու պատիվը կորցրած մարդու դին, Հայկուհին փարվում է դիակին՝ դառնակսկիծ ողբալով։ Բարոյապես ու ֆիզիկապես աղարտված ամուսնու հանդեպ հայ կնոջ մորմոքը վերաճում է սրտակեղք հեծեծանքի։ Այդպիսին է հայուհին։ Նրա զգացմունքների խորությունը, անկապտելի հավատն ամուսնու հանդեպ, առաքիլությունը կարող են դիմակայել պանդխտություն կոչվող գարիսների երևույթին։

Գավառում պանդխտությունը խաթարում է ընտանեկան ներդաշնակ համակեցությունը, ընտանիքների փլուզման պատճառ դառնում։ Նույնիկը պանդխտության գիրկը նետված ամուսնուն դավաճանում է նրա եղբոր՝ մի ժանտատեսիլ ու դժխեմ մարդու հետ, որը գուրկ է ամեն տեսակի սրբություններից։ Ընտանիք վերադարձած ամուսինն անկարող է տանել եղբոր ու կնոջ դավաճանության անգութ հարվածը։ Մի՞թե կինն այդպես պիտի վարձահատույց լիներ իր կրած տառապանքների դիմաց։ Հուսալքված Սիմոնը հեռանում է տանից, իսկ անբարոյականության ճահիճն ընկղմված Նույնիկը դառնում է «սրիկաներուն ստացվածքը»։ Սյուժեի հովվերգական ընթացքի շարադրմամբ Թլկատինցին «Կնամա՛րտ քե՛զ ցլամարտ» ստեղծագործության⁵ մեջ արտացոլում է բարքերի հեղաթեկման սարսափը, կնոջ բարոյական կեցվածքի խաթարման պատկերը։ Գավառի կանանց հոգեբանության ներսուզումներով մեն գրագետն արժարժում է բնաշխարհի մարդկանց վարքուբարքի հարցեր։

Գեղամ Տեր-Կարապետյանի (Մշո Գեղամ) նորավեպերը, գրված «դիմանկար նորավեպի» ներժանրային կառույցով («Եղսիկին պարագան»,⁶ «Մարգիս աղբարը»⁷ և այլն), գուգահեռում են Տարոն աշխարհի զգլխիչ բնապատկերները պանդխտության սցենարի՝ բարոյական ավերների պատկերագրմանը։ «Եղսիկին պարագան» պատկերը բրոնզիկում հեղինակը ստեղծում է գրկանքի ու անխտության տասնվեց տարի իր ամուսնուն անխախտ սիրով սպասող կնոջ կերպար։

ՌԻՀագրավ են Ռ. Ջալալարյանի «Ջոջում»,⁸ «Սև հավը կանչեց»⁹ գործերը, որոնցում վրձնելով բնաշխարհի կյանքի տիպական պատառիկներ՝ հեղինակը բացահայտում է գավառահայ կնոջ պանդխտության անմիջական հետևանք հանդիսացող բարոյական անկումը։

«Անզգամության ու մեղքի տղմուտ լինը» ընկղմված կնոջ բարոյական անկման պատմությունն է ներկայացնում «Ջոջում» նորավեպը։ Դեպքերի զարգացման կիզակետում հայտնվում է կյանքի սովորական շավղից մի կողմ նետված կինը՝ Աննան։ Պանդխտության ամենակործան ալիքն է սասանել նորատի կնոջ ընտանիքի հիմքերը, ամուսնուն խլել սիրակարոտ ձեռքերից ու դարձրել օտար ավերում դեզերող անապատան խլյակ։

⁴ Ռ. Ջալալարյան, *Մշու աշխ.*, էջ 5-7։

⁵ Թլկատինցի, *Գյուղին կյանքը*, Եր., 1966, էջ 171-191։

⁶ Գ. Տեր-Կարապետյան, *Տարոնի աշխարհը*, Փարիզ, 1931, էջ 88-90։

⁷ «Արևիկ», Կ. Պոլիս, 1890, N 1943։

⁸ Ռ. Ջալալարյան, *Ջալալույս*, Եր., 1959, էջ 460-462։

⁹ Ռ. Ջալալարյան, *Ջալալույս*, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 184-220։

Հայ կնոջ բարոյական անկումն է բացահայտված նաև Ռ. Ջարդարյանի «Մե հավը կանչեց» պատմվածքում: «Ժամանակը ծանրությամբ, դանդաղությամբ ու սուգով կանգնեց զարհիբն տանը վրայեն: Պստիկները անհայր կը մեծնան, մայրերը կարոտով կմեռնին, ու հարսները, եթե շուտով չեն ծերանար՝ կամ այն է, որ իրենց շնորքեն ու գեղեցկութենեն բան չեն պահեր ետքի օրերուն կամ թույլ ու վատասիրտ գտնվելով՝ օտարին կծախեն իրենց ճահիրությունն ու սիրտը», - գրում է Ռ. Ջարդարյանը:¹⁰

«Մե հավը կանչեց» պատմվածքում անառակ հարսին հակադրված է մարմարիտնի պես մաքուր ու անբիծ հայ մոր կերպարը, որն անամոք վշտով հեծեծում է՝ օր ծերության ականատես լինելով անպատկառ հարսի և ամբարիշտ ու բղջախոտ որդու հանցավոր կապին: Նա սթափության կոչ է հնչեցնում նահապետական կնոջ բարոյական վեհությունը կորցրած հարսին, փորձում փրկել երբեմնի շեն գերդաստանը «բըշակ» դառնալու վտանգից: Այդպիսին է հայ մայրը, որի անունը դարեր շարունակ սերունդների շուրթերին սրբությամբ է թրթռացել:

Երախտանի «Արյան ուժը»¹¹ պատկերը վեհաշուք, հայրենասիրական պարոտով լի գեղեցիկ ու նվիրական ձոն է՝ գավառի հայ կնոջը, մորը, մամիկին ուղղված՝ լեցուն անթաքույց խանդադատանքով, անսահման գորովանքով և այն աներեր հավատով, թե բոլոր դարերում և արեավիքների ժամանակ հայոց տունը, ազգը չեն մեռել կենց հայ կնոջ շնորհիվ: Ստեղծագործության պատումն ամբողջապես կառուցված է հայ կնոջ կերպարի խորհրդանշով:

Գաղթականության խուլշակն օտար ափեր է նետել երեք փոքրահասակ «լաճեր» իր շուրջը հավաքած մի պառավի, որը կարծես Հայաստանի խորհրդանշն է: Նրա հայացքում բյուրեղացած է կործանված հայրենիքի կսկիծը, ավերակված օջախի մրմուռը: Մուրացիկ կինը «անմոռն չեմք մըն է», քանի որ կյանքում նա ստացել է անագործայն հարվածներ, սակայն չի վիատվել, որովհետև կյանքում տեղ չկա հուսահատներին ու բերահավատներին: Կյանքը պայքար է: Իր վիշտը շալակած՝ մայրն համառ փարվել է երեք որբուկներին, պատրաստ է դիմագրավելու այլ փորձություններին: Գերդաստանի ապագա սյուներին ու վերջին ընձյուղներին անքակտելիորեն կապված մամիկից օտար մարդիկ ուզում են խլել երեխաներին: Բայց անպարտելի է մայրական սիրով զինավառված հայ կինը. «- Ո՛չ,- կմոռնե,- չեմ ի տար թոռներս»: Հետևում է հեղինակային գեղումը, որը մի սքանչելի գեղոն է հայ կնոջն առհասարակ. «Գավառացի այս խեղճ կնոջ բերանով ամբողջ ցեղի մը արյան ուժն է, որ երևան կուգա, ազգության գաղափարին կույր, անպատրվակ փարումը, վայրենորեն սուրբ այն խանդը, որ հայ կնոջ նկարագիրն իսկ է, և որ անհիշատակ դարերու, անցյալի թոհուրեհի մեջեն ցեղը բերած հասուցած է մինչև հիմակ: Հայուհին իր արյան, միսն ու ոսկորին ջերմորեն հայրենասիրական շաղկապովը հավատարիմ, անխնայ և անշշույ սատարն է եղած մեր ցեղային շենքին անխարխալ պահպանմանը՝ հսկա ցնցումներու, կործանող կարողություններու դեմ: ... Կնոջ այս վսեմ տիպարին առջև պաշտամունքով խոնարհի՜նք, վասնզի ան իր ծոցին մեջ անշեջ պիտի պահե հուրը, որ ազգերու կյանքը կապրեցնե»: ¹² Ի դեպ, այսպիսի մոր կերպար ունի նաև Ռ. Ջարդարյանը «Շուն մը ալ պակաս» զգայացունց պատմվածքում:¹³

Գավառցի աղջիկը գեղուն է զգացմունքներով, սակայն շիկնոտ է ու վարանոտ: Նա չի կարող արտահայտել իր զգացմունքներն ու ցանկությունները, շղթայված է նահապետականության կապանքներով, գրկված է կրթություն ստանալու հաճույքից և դպրոցն ավարտելուց հետո ստիպված է աշխատել ու օգնել ծնողներին:

Հրանդի (Մելքոն Կյուրճյան) «դիմանկար» նորավեպերում գեղարվեստական ուրվագիծը մանրամասնում է ստանում առարկայական դիմանկարներով, ինչպես, օրինակ, «Ժպիտ կերպարանքը» նորավեպում է:¹⁴

¹⁰ Ռ. Ջարդարյան, նշվ. աշխ., Կ. Պոլիս, 1910, էջ 184-220:

¹¹ Երախտանի, Նովելներ, Եր., 1965, էջ 283-286:

¹² Նույն տեղում, էջ 284:

¹³ Ռ. Ջարդարյան, նշվ. աշխ., Կ. Պոլիս, 1910, էջ 111-121:

¹⁴ Հրանդի, Ամբողջական երկեր, հ. Ա, Պանդուխտի կյանքեն, Փարիզ, 1931, էջ 167-169:

Կեսարացի գործավորի ուշադրությունը միշտ գրավում է ժպտերես, բարեհամբույր Ակոբ ապերը՝ ժրաջան, բարեխիղճ ու անտրտուն՝ աշխատող, միևնույն ժամանակ՝ նուրբ ու զգայուն: Իրականում Ակոբը կին է, ամուսին՝ Շուշան, որ ծպտված պանղլիստելով՝ հանապազօրյա հաց է վաստակում որք քույրերին ու եղբայրներին կերակրելու համար: «Մշեցի Շուշան մըն է, բնութենեն ու բաղդեն ընկեցիկ աղջիկ մը»: «Ի՞նչ ընեն, տե՛ր հայր,- խոստովանում է նա քահանային,- մեր տան մեջ էլ կարիպության մարդ չի մնաց, քուլֆաք ունիմ, քուրեր, աղբրտանք՝ զըմեն էլ հացի կարստ: Ռ՞վ պիտի կերակրե անոնց»: Ճշմարտացի է հեղինակը՝ «Այո՛, բան մը պիտի բնե Շուշան: Պիտի փախչի աղ տեղերեն, այս անգամ ուրիշ դիմակ մը պիտի դնե և ուրիշ անվան տակ ծրարե Շուշանին քերթերը»:¹⁵

Գավառական ողբերգության հետաքրքիր էջ է Փ.Խ.Բ. ստորագրությամբ «Շահիկ» շաբաթաթերթում 1899թ. տպագրված «Հարսնետու՞ն, քե՞ սգատուն» պատմվածքը,¹⁶ որի սյուժեն հյուսված է նույն գյուղի երկու մանուկների՝ Մամասիկի ու Անթառամի՝ դեռ օրորոցում նշանելու փաստի պատմության հիմքի վրա:

Հանգամանքներն անակնկալ դիպվածներով խճճում են արդեն հասուն երիտասարդների սպասվող ամուսնության պատմությունը՝ ներկայացնելով սիրո անիմանալի առեղծվածի մի ցնցող պատկեր: Նորավեսյուն սիրտը անհատի զգացմունքները, համոզույալովման բնականոն ելք չգտնելով, նրան տանում են դեպի անխուսափելի կործանում: Աղջիկն անգոր է գրկել իրեն բռնությամբ պարտադրված ամուսնուն և միաժամանակ չի համարձակվում քանդել նշանը, քանզի աղջկա կամքը զավառահայ իրականության մեջ ոչ ոք չի հարցնում: Նորավեսը վերջակնտվում է ողբերգությամբ: Հուսահատ անձկության մեջ ժայռից նետվելով՝ աղջիկն իր անարատ մարմինն հանձնում է եփրատի ահեղագուշ ալիքներին:

ЖЕНЩИНА В ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ЗАПАДНОАРМЯНСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Резюме

О. Оганесян

В провинциальной действительности Западной Армении жизнь армянки была в патриархальных цепях. Армянские провинции утопали во тьме и безграмотности. Там господствовали грубая сила и власть денег, власть имущих.

В статье выявляются грустные, порой трагические, иногда героические страницы жизни провинциалки, которой посвящены многие повеллы западноармянских писателей конца XIX и начала XX веков: Р. Зардаряна, Г. Тер-Карапетяна, Ерухана, М. Кюрджяна и т.д..

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 169:

¹⁶ «Շահիկ», N 37, Կ. Պոլիս, 1899: